

Of ik in de archieven van de burgerlijke stand mocht snuffelen?

Ik moest mijn vraag herhalen, en toen viel er een stilte. De gemeentelijke ambtenaar besloot uiteindelijk om die kleine snotaap toch toe te laten. Het had wellicht iets amusants. Ik was twaalf en wilde per se mijn stamboom samenstellen. Dat liep gesmeerd tot ik in de eerste jaren van de negentiende eeuw belandde.

‘In het Frans?’ vroeg ik. De gemeentelijke ambtenaar knikte. ‘*Du deuxième jour du mois de frimaire l’an dix de la République française,*’ las ik hortend en stotend.

‘Vandaag de tweede *frimaire* van het jaar tien van de Franse Republiek,’ vertaalde hij over mijn schouder. Het betekende dat Jozef Van Loo, hier op zijn Frans *Joseph* genoemd, de vader van mijn betovergrootvader, op 23 november 1801 in Heist-op-den-Berg ter wereld was gekomen. ‘*À deux heures de relevée*’ — om twee uur ’s middags.

Thuis las ik in een encyclopedie over de revolutionaire kalender, over een alternatieve jaartelling met andere namen voor dagen en maanden, over Frans in de plaats van Nederlands. Het waren de Fransen, zo bleek, die ons verplicht hadden om de burgerlijke stand in het leven te roepen en het mij dus mogelijk hadden gemaakt om mijn hobby uit te oefenen. Een zekere Napoleon Bonaparte was in 1801 niet alleen de grote leider in Frankrijk, maar ook bij ons, hier in het departement Twee Neten. Wie was die man? Ik bladerde nog een tijdje door de encyclopedie, maar schoof het vraagstuk-Bonaparte terzijde om me volledig aan mijn genealogische passie over te geven.

Ik moest aan die eerste kennismaking met Napoleon denken toen ik meer dan vijfentwintig jaar later door de eindeloze gangen van het Musée de l’Armée in Parijs liep — op sleeptouw genomen door een gids die ik voor mij alleen had ingehuurd. Hij toonde me het harnas van Frans I, die in 1515 de Italianen in de pan hakte, en het rugstuk van de wapenuitrusting van generaal Turenne, die voor Lodewijk XIV zoveel veldslagen won. Fransen moeten wel anders naar de geschiedenis kijken dan wij. Van jongs af wordt hun een zelfbeeld van de overheerser en machthebber voorgehouden.

Aan het einde van elke eeuw kon de gids het niet laten om laconiek ‘au suivant’ te zeggen. Zo ging het maar door, van de ene zaal naar de andere, van de ene veldslag naar de volgende. In mijn hoofd weerklonk

Brels existentiële kreet uit 1964: *‘C’est la voix des nations et c’est la voix du sang / Au suivant au suivant.’* De stem van het vaderland en die van het bloed wezen de weg naar de afdeling over de napoleontische oorlogen, die een gebouw op zich zouden kunnen vullen. Het aantal oorlogsslachtoffers uit eerdere eeuwen verdween in het niets bij de miljoenen levens die Napoleons campagnes hadden gekost.

Als piepjonge familiehistoricus had ik destijds ontdekt dat de schoonbroer van mijn moeders betovergrootvader in 1814 na zeventien maanden dienst uit het keizerlijke leger was gedeserteerd. Een enkel bezoek aan dit museum volstond om te beseffen dat ik zonder twijfel hetzelfde zou hebben gedaan. Wat voor een heerschappij was het dat het leven van minstens één mijner voorvaderen en dat van ontelbare andere Europeanen overhoop had gegooid?

Brel bleef zingen in mijn hoofd. *‘Ce ne fut pas Waterloo mais ce ne fut pas Arcole / Ce fut l’heure où l’on regrette d’avoir manqué l’école.’*¹ Van mijn schooljaren had ik weinig gemist, maar over deze geschiedenis was ik nooit veel te weten gekomen. Van schilderijen die de slag bij de brug van Arcole afbeelden tot verscheurde vlaggen die getuigen van de definitieve nederlaag op een drassig weiland in België: de gebaren van de gids werden weidser, zijn verhalen kleurrijker en omstandiger.

Generaties Fransen hebben Napoleons veldslagen in een soort van aftelrijmritme uit het hoofd moeten opzeggen. Mijn al wat oudere gids behoorde duidelijk nog tot die categorie. Toulon, Montenotte, Lodi, Arcole, Rivoli, Piramiden, Aboekir, Marengo, Ulm, Austerlitz, Jena, Auerstedt, Eylau, Friedland, Essling, Wagram, Moskowa, Leipzig, Brienne, Quatre-Bras en Waterloo kwamen er moeiteloos uit gerold. Mettertijd kleurde het Franse geschiedenisonderwijs minder militair en ondertussen marcheerde Napoleons leger allang niet meer eindeloos door ontelbare klaslokalen. Een jongere gids zou het de man niet nadoen, en misschien is dat ook niet erg. Zoveel wapengekletter doet een mens duizelen. Ik dankte mijn gids en spoedde me naar mijn vriendin, met wie ik had afgesproken in de Dôme des Invalides.

Ze zat op een bankje een roman van Honoré de Balzac te lezen. Dat beeld katapulteerde me twintig jaar terug in de tijd toen ik in Caen enkele maanden lang Franse literatuur studeerde. In Normandië heb ik mijn hart

verpand aan de negentiende-eeuwse romankunst en Balzac bleek de eerste schrijver van wie ik echt was gaan houden. Hoe meer ik hem las, hoe vaker ik op Napoleon stuitte. Zoals zovele tijdgenoten wilde de jonge Balzac net als hij worden. Op een klein altaar bij hem thuis in de rue Casini had de schrijver een beeldje van Napoleon geplaatst, met deze inscriptie erbij: ‘Wat hij is begonnen met het zwaard, zal ik met de pen afmaken.’²² In zijn monumentale romanreeks *La Comédie humaine* zou Balzac inderdaad de hele wereld vatten en zijn jeugdroom in zekere zin realiseren.

‘Heerlijk om te lezen,’ zei mijn vriendin, toen ze me eindelijk opmerkte, ‘maar geef mij toch maar Alexandre Dumas.’ Ik was niet verbaasd, want ik kende haar voorliefde, en ging naast haar zitten terwijl ze verder las.

Dumas behoorde ook tot de schrijvers die ik destijds in Caen had stukgelezen. De peetvader van het leesplezier. *De drie musketiers*. ‘Één voor allen, alleen voor één.’ *De graaf van Monte-Cristo*. Ook in Dumas’ oeuvre bleek Napoleon een belangrijke rol te spelen. Met zijn aanstekelijke melange van fantasie en geschiedenis had hij Bonaparte in een meerdelige romancyclus tot leven geroepen. Bovendien was zijn vader een generaal geweest in het leger van Napoleon. Op een dag had die het lef te zeggen dat hij ‘niet onder de orders stond van één man, maar van Frankrijk’. Niet veel later werd hij uit het leger ontslagen. De zoon wilde zijn vader wreken en Frankrijk niet met het zwaard, maar met de pen veroveren.

Balzac en Dumas: twee keer dezelfde literaire geboortekreet, twee keer ook een uitzonderlijke carrière. Dumas zou de Bonaparte van de letteren worden: avontuurlijk, snel, meeslepend en geliefd. Balzac de Napoleon van de roman: ambitieus, arrogant, imperialistisch en gevreesd.

Terwijl naast mij de bladzijden ritselden, moest ik terugdenken aan de lange autotocht die me in 1994 vanuit Caen terug naar Antwerpen bracht. Hoe ik me had verbeeld de Grande Armée door de Picardische velden te zien stappen. Dat ik er stiekem van droomde om in de sporen van Napoleon half Europa om te ploegen. Van Toulon tot Waterloo, de hele lijst moedig afstappen en ten slotte op een heuvel naast een gietijzeren leeuw de beroemdste verzen van Victor Hugo scanderen: ‘Waterloo! Waterloo! treurig veld! / Zoals een golf in een te volle urne

welt, / Is in je bos, je dalen, heuvels af en aan / De dood in trieste regimenten opgegaan.³

Wie was toch de mensenzoon die mijn lievelingsschrijvers zozeer had beïnvloed? Bij het lezen van Dumas, Balzac en Hugo had ik me die vraag ontelbare keren gesteld, maar steeds schoof ik de hele Napoleonsaga voor me uit om me te laven aan negentiende-eeuwse literatuur. En zo kwam het dat ik uiteindelijk niet hem, maar wel die schrijvers achterna reisde. Voor *Parijs retour*⁴ zou ik met een stapel romans als kompas Frankrijk doorkruisen en geliefde romandecors binnensluipen. Onderweg en bij het schrijven van het boek dook Bonaparte te pas en te onpas op. Ook bij volgende literaire projecten was dat zo. Als gastronomisch buitenbeentje in *Als kok in Frankrijk*⁵, als censor in *O vermiljoenen spleet!*⁶ Hij kwam voor de dag, ik dacht: daar is hij weer, raakte hem vluchtig aan en liet hem verder ongemoeid. Die ogenschijnlijke onverschilligheid kon hem weinig deren, want telkens drong hij zich weer op. Op een dag besepte ik dat die hardnekkigheid niet meer dan logisch was. Frans, literair én historisch: in feite was ik gewoon voorbestemd om ooit de degens met Napoleon te kruisen.

Mijn Française klapte haar boek dicht en keek me aan terwijl ze haar hoofd een beetje schuin hield. Ze wist dat ik al geruime tijd met de heer Bonaparte in de weer was, en af en toe wilde ze me waarschuwen. In haar land liepen al genoeg bonapartisten rond, die niet anders dan in ronkende volzinnen over de keizer konden praten. Of ik me nog die keer herinnerde dat we naar *La Conversation* van Jean d’Ormesson waren gaan kijken? Natuurlijk wist ik dat nog: een imaginair gesprek tussen Napoleon en zijn juridische rechterhand Cambacérès, opgevoerd in het Théâtre du Petit Montparnasse. ‘Een mooie historische les in dialoogvorm,’ knikte ze, ‘maar zo gespeend van kritiek dat op het einde iedereen in een soort van nationale roes opstond om te applaudiseren.’

Ze ging onvervaard door en verwees naar de *Dictionnaire amoureux de Napoléon* (2012) van Jean Tulard. Dat het toch merkwaardig was dat een van de grootste Napoleonspecialisten een bevlogen woordenboek schreef over een massamoordenaar en dit werkstuk durfde te beëindigen met de woorden: ‘*Vive l’Empereur!*’ Dat ik me mijlenver van zo’n discours moest houden. Geen verheerlijking!

Ik knikte, maar zei dat ik mijn boek evenmin met het mes tussen de tanden wilde schrijven. Een tendentius pamflet dat Napoleon op elke bladzijde neersabelt, is op den duur even slaapverwekkend als hagiografische lyriek. Ik wilde een poging ondernemen om de ware Napoleon Bonaparte te schetsen door de man via de poort van de grote geschiedenis te benaderen en achter het tweeslachtige beeld van de mythische held en de historische figuur naar de mens van vlees en bloed te zoeken: zijn blunders, misdrijven en successen, maar ook zijn twijfels, liefdes, ziektes en depressies. En zijn hybris natuurlijk, dat arrivisme *bors catégorie*. Het merkwaardige wedervaren van een tomeloos ambitieuze provinciaal die naar de metropool van het moederland trok om het waar te maken. Een herkenbaar streven dat uitmondde in een schrikwekkende eierzucht. Zouden zijn inspirerende kracht maar ook zijn jammerlijke ontsporing ons niets kunnen leren over de condition humaine, het menselijk tekort? Moest het niet louterend zijn om de tragiek te doorgronden van een man die dacht dat hij de loop der dingen kon veranderen?

‘Kijk toch maar uit,’ zei ze. ‘Voor je het weet, word je opgepeuzeld door die Corsicaan. Hij heeft onze halve geschiedenis opgevreten.’ Ze wees naar de crypte achter ons. Beneden priekte een porfieren praalgraf. ‘Om zeker te zijn dat hij de wereld na zijn dood nooit meer lastig zou vallen, hebben ze zijn stoffelijke resten in verschillende kisten opgeborgen. Hier zijn hart, daar zijn maag, ginder zijn benen. Ze zijn niet in hun opzet geslaagd: hij blijft alomtegenwoordig.’

In 2013 speurde Steven Skiena, een Amerikaanse professor in de computerwetenschappen en software-ingenieur van Google, op basis van algoritmes het internet af om een lijst samen te stellen van de meest invloedrijke figuren uit de geschiedenis. Napoleon belandde volgens die test op nummer twee, achter Jezus, maar vóór Mohammed, Shakespeare, Aristoteles, Alexander de Grote en Hitler.

De invloed van Napoleon is even onloochenbaar als ambivalent. Bloeddorstig generaal en ‘usurpator’⁷ enerzijds, stimulator van de schone kunsten en vader van de moderne wetgeving anderzijds. Wat is geschiedenis? Wat behoort tot de fictie? Waar eindigt het leven en begint de legende? De geschiedenis is ‘een verhaal waarvan we onder elkaar afspreken dat het zo is gelopen’⁸, zei Napoleon, die er zelf alles aan heeft gedaan

om de mythe een duwtje in de rug te geven. Zijn kolossale, aan Emmanuel de Las Cases gedicteerde memoires, het zogeheten *Mémorial de Sainte-Hélène*, vormen een staaltje van superieure retoriek. De ondertitel van dit boek, dat uitgroeide tot een van de belangrijkste werken uit de negentiende eeuw, had kunnen zijn: *Man schrijft zijn eigen legende*.

Het aantal boeken dat over de Corsicaan werd geschreven, is schier ontelbaar. Alleen Jezus Christus mag zich vermoedelijk verheugen in meer titels. De strekking van de aan Napoleon gewijde geschriften waait alle richtingen uit: van blinde adoratie en epische heroïek over subtiel scepticisme tot onbehouwen zwartmakerij. Opnieuw ambivalentie troef. Richard Whately schreef in 1819 — Napoleon zit dan vier jaar op Sint-Helena en zijn memoires zullen nog eens vier jaar later verschijnen — al een boekje met de veelzeggende titel *Historic Doubts Relative to Napoleon Buonaparte*, waarin hij zich afvraagt of je het bestaan van de grote held hoognaamd wel kunt bewijzen.

In de onafzienbare Napoleonbibliotheek wordt geen detail over het hoofd gezien: het paard dat hij bereed in Marengo, de koets waarmee hij het slagveld van Waterloo ontvluchtte, de exacte omstandigheden waarin hij stierf... Wilt u weten wat de keizer, ik zeg maar wat, op de kop af tweehonderd jaar geleden deed? Duik dan in *Napoléon au jour le jour* van Jean Tulard en Louis Garros, en stel vast dat hij op 4 juni 1814 een danspartij bijwoonde op het Britse schip Curaçao, dat voor anker lag in de haven van Portoferraio op Elba.

We worden bedolven onder de beschikbare informatie. Maar wat is het laatste boek over Napoleon dat u hebt gelezen? Deze voor de hand liggende vraag blijft vaker onbeantwoord dan u zou denken. Het lijkt alsof een horde van adepten op de voet volgt wat er verschijnt, maar dat het grootste deel van de ontelbare boeken verder weinig bestemmingen vindt, enkele uitzonderingen daargelaten.⁹ Zouden er meer boeken dan lezers zijn?

Anno 2014 is Napoleon alomtegenwoordig, in de eerste plaats als snoep, likeur, cognac of videospel. Surf maar eens naar Napoleon Games, een naam die gedrukt op de shirts van cyclocrossers door Vlaamse velden en huiskamers trekt — de veldrit als moderne variant van de veldslag. De Corsicaan is letterlijk een merk geworden, een naam die iedereen kent, maar die doordat hij te pas en te onpas opduikt steeds holler is gaan klin-

ken. Hij is verworden tot een stapeltje sleutelwoorden waarmee je in *De Slimste Mens (ter Wereld)* een handvol seconden kunt winnen: Waterloo, kleine keizer, hand in vestzak, punthoed. Napoleon Bonaparte is grote geschiedenis verstild tot een silhouet.

Je kunt daarover zeuren, maar je moet ook vaststellen dat het doorgronden van zijn parcours en invloed geen sinecure is. Om dat te doen, is er maar één uitweg. Je gaat zitten en je graaft je een weg door de Napoleonbibliotheek. Je tracht je een beeld te vormen van de man die van cruciaal belang was op een van de scharniermomenten uit de Europese geschiedenis. Je reconstrueert stap voor stap het verhaal. Regel na regel wek je een man en een tijdperk tot leven.

Dat was wat ik wilde proberen. Maar om daarmee te kunnen beginnen, moest ik eerst nog een vertrekpunt vinden. Om me niet te verliezen in een moeras van eindeloze feitelijkheden was een invalshoek broodnodig, een kompas dat me door de Napoleonjungle zou gidsen.

Na het aanschouwen van het in haar ogen wanstaltig monumentale praalgraf had mijn vriendin zin gekregen om esthetisch op adem te komen in het vlakbij gelegen Musée Rodin. Onderweg zag ik acteur Jean-François Balmer over de boulevard des Invalides slenteren. Ik had net de dubbel-film *La Révolution française* gezien (Robert Enrico / Richard T. Heffron) en Balmer als Lodewijk XVI indrukwekkend gevonden. Dat wilde ik hem graag zeggen, maar ik was niet helemaal zeker dat hij het was. Bovendien ontschoot zijn naam me even. Dus had ik maar één optie.

‘*C’est vous Louis XVI?*’ riskeerde ik. De Fransman keek me verwonderd aan. Het leek alsof hij zelf moest uitzoeken wie hij allemaal was geweest in zijn leven. Minzaam glimlachend antwoordde hij ten slotte: ‘*Oui, c’est moi.*’ Mijn vriendin was verbouwereerd. Dat ik uitgerekend na een bezoek aan het graf van een zorgvuldig in stukken verdeelde Napoleon de door zijn volk onthoofde Lodewijk XVI tegen het lijf moest lopen.

Zelf vond ik die ontmoeting niet zo toevallig. Het was me van meet af aan al duidelijk dat ik niet rechtstreeks tot Bonaparte kon doordringen. Daarom was ik met een grote boog om hem heen gelopen en had ik me — noem het maar vermijdingsgedrag — op de Franse Revolutie gestort. Wat bleek? Juist door hem zo uit de weg te gaan, zou ik Napoleon op het spoor komen.

Bonaparte groeide op in een van de boeiendste en woeligste periodes uit de westerse geschiedenis. Hij was negentien toen de Franse Revolutie uitbrak. Terwijl de oude wereld door een lavastroom van nieuwlichterij en geweld werd bedolven, was hij soldaat in het Franse leger, en droomde hij van roem op Corsica. Toen het stof jaren later ging liggen, waren de meeste hoofdrolspelers dood of verbannen, en trad hij naar voren. De schaduw van de Revolutie zou stevast over al zijn handelingen blijven hangen.

Bij het doorploegen van de Napoleonliteratuur kwam ik niet aan mijn trekken wat die sleutelperiode betreft, en in de meeste boeken gewijd aan de Franse Revolutie zocht ik vergeefs naar grondige beschouwingen over Bonaparte. Ik wilde uitvlooien hoe de wisselwerking tussen de Corsicaan en de Revolutie was om te begrijpen wie Bonaparte is geworden. Ik vroeg me af hoe hij erin geslaagd was de Franse bevolking ervan te overtuigen dat hij de man was op wie iedereen zat te wachten. Hoe hij in die chaos van anarchie en koningshaat glans wist te geven aan de eeuwenoude Franse cultus van de grote leider, die autoriteit aan cultuurliefde weet te paren. Ik wilde te weten komen of Napoleon de Grote Omwenteling beëindigd had, vervolmaakt had of naar de verdoemenis had geholpen. Of hij niet was geëindigd als een fletse schaduw van de Revolutie.

Die zoektocht was leerrijk. Het grote avontuur van guillotine en mensenrechten laat een helder licht schijnen op het personage Napoleon Bonaparte, en biedt een verklaring voor zijn latere ondergang. Tegelijk vormt de carrière van de Corsicaan een verhelderend commentaar bij de gebeurtenissen die Frankrijk en Europa vanaf 1789 jarenlang in de ban hielden.

Wellicht is het ook interessant om de blik op een revolutionair kantelmoment te richten omdat we vandaag weer het gevoel hebben op een vulkaan te leven die op uitbarsten staat. Misschien duikt straks opnieuw de gevaarlijke idee op dat de redding van een sterke man moet komen.

Balmer wandelde met ons mee tot aan de ingang van het Musée Rodin. Hij raakte niet uitgepraat over zijn filmrol. Hoe hij als Lodewijk XVI veertien keer opnieuw het schavot had moeten bestijgen. Hoe Robespierre — nou ja, de acteur die de rol speelde — geamuseerd had staan toekijken. Toen hij even een gaatje liet, zei ik ijlings dat er van Bonaparte geen spoor te vinden was in de film. Hij zuchtte en stelde dat de Corsicaan al in te veel boeken en films was opgevoerd. Dat er maar één ultiem onderwerp was. De Revolu-

tie! Toen boog de koning en hij verdween om de hoek. In de leegte die hij achterliet verscheen in de verte de gouden koepel van de Invalides, de immense kroon op het graf van Napoleon. Ik wist wat me te doen stond.

Bart Van Loo

Montréal, herfst 2012-Moorsele, zomer 2014 (eerste editie);
zomer 2023, Moorsele (uitgebreide en herziene editie gemaakt
op basis van Franse vertaling).⁴

Bij de herziene en uitgebreide editie (2023)

In de loop van 2023 maakten Isabelle Rosselin en Mireille Cohendy een prachtige Franse vertaling van mijn boek uit 2014. Bij het lezen van hun tekst begon ik spontaan zinnen te herschrijven en hier en daar een alinea toe te voegen. Op den duur voerde ik ook echt inhoudelijke veranderingen door. Dat deed ik mede dankzij de opmerkingen van de Franse historicus Loris Chavanette, groot specialist van de Revolutie en van het Keizerrijk, die mijn boek genereus nalas op zijn historische merites. Voeg daar nog aan toe: de wijze blik van uitgeefster Mary Leroy (Flammarion) en de scherpe pen van mijn vrouw Coraline Soulier, die het hele proces van naaldje tot draadje mee opvolgde, en het weze duidelijk dat ik over goede papieren beschikte om een definitieve versie van mijn oude boek te maken. Zo kwam er uiteindelijk ook een gedetailleerd notenapparaat en schreef ik een extra nawoord. Mijn geweldige Nederlandse uitgever Haye Koningsveld van De Bezige Bij zag het helemaal zitten om op basis van de Franse vertaling een nieuwe Nederlandse editie te maken. Ik dank iedereen uit de grond van mijn hart.

Graag prijs ik natuurlijk ook al degenen die me in 2012-2014 hebben geholpen tijdens het schrijven van het oorspronkelijke boek, in het bijzonder het redactieteam van De Bezige Bij Antwerpen: uitgever Harold Polis, Marij Mijlemans, Katrien De Loose en Aline Lapeire. Dankzij Passa Porta en de UNEQ (Union des Écrivaines et des Écrivains Québécois) kon ik in oktober 2012 een maand verblijven in Montreal, waar ik mijn boek in de steigers heb gezet. Gert Dooreman ontwierp een prachtige cover (en jaren later ook die van de nieuwe editie) en mijn onmisbare kompaan Kris Lauwerys las alweer zonder morren de voorlopige, onvolmaakte versie van mijn nieuwe boek. Natuurlijk was er Coraline, geduldig en vol vertrouwen in mijn kunnen. Ten slotte bleek de kleine Clémence zo welwillend om niet te vroeg te worden geboren. Ze kwam ter wereld in Tourcoing en zorgde ervoor dat onze familie 213 jaar na Jozef Van Loo opnieuw gezegend is met een Franse geboorteakte.
